

LBRIS

We know
books

SCHOPENHAUER

Pesimismul devine filosofie

Joan Solé

LITERA

Bucuresti
2020

CUPRINS

O mare criză a filosofiei	9
Caracter și destin	9
„Omenirea a învățat de la mine unele lucruri pe care nu le va uita niciodată“	16
Structura acestei cărți	23
De la ucenic negustor la „Buddha din Frankfurt“ (viață)	27
Fiul: ereditatea și frustrarea	27
Doctor în filosofie	36
<i>Colaborarea cu Goethe la Weimar</i>	42
Lumea ca voință și reprezentare	43
Îndelungata revenire	45
Sfințenia cu o cafea, un pahar și un trabuc	49
<i>Viața este vis</i>	53
„Lumea este reprezentarea mea“: teoria cunoașterii	55
Originea și sensul filosofiei	55
„Nemuritorul“, de Jorge Luis Borges	57
Percepție, concept, argument	58
„Funes sau omul cu memoria perfectă“, de Jorge Luis Borges	60
Materialism, idealism, Kant	62
<i>Immanuel Kant și cunoașterea</i>	66

Fenomen și numen sau lucru în sine	68
Diferitele tipuri de cunoaștere	69
Gaura de vierme	73
Lumea ca voință: metafizica fără cer	77
Nucleul existenței: intuiție interioară	77
Se poate trece de partea cealaltă a oglinzii?	81
Totul este unu	82
Upanișade: „Tu ești acela“	85
Forța voinței	87
Picături de mercur	89
Schopenhauer și panteismul	92
Arta ca alinare și revelație	97
Mântuire trecătoare prin artă	97
Ideile platonice	98
Platon și Formele	99
Sinteza lui Schopenhauer	101
Variatatea experienței estetice	103
Darul muzical	104
Luciditate și sfințenie:	
etică și metafizică a persoanei	107
Hamsterul din roată	107
Negare a voinței de a trăi	113
Schopenhauer ca flagel și educator	119
<i>Opere principale</i>	131
<i>Cronologie</i>	135
<i>Indice de nume și de concepte</i>	141

O mare criză a filosofiei

Caracter și destin

În 1820, la Universitatea din Berlin, în mai multe rânduri, în primele ore ale după-amiezii se putea asista la două situații puternic contrastante. Pe de o parte, Georg Wilhelm Friedrich Hegel, portdrapelul triumfătoareii gândiri idealiste, umplea aula la fiecare lecție adunând peste două sute de persoane, un număr care pentru unele spectacole ar însemna un eșec, dar care pentru o prelegere de filosofie era un succes. Publicul lui Hegel nu însemna numai filosofi în devenire, ci cuprindea funcționari de orice rang și alți slujbași ai statului prusac (ceea ce numim Germania era pe vremea aceea, în mare, Prusia). Mai multe motive explicau acel succes răsunător. Hegel pleca de la un hiperraționalism excesiv – „Toată realitatea este rațională și tot raționalul este real“, fiind rămășița nedemnă de considerație filosofică – pentru construirea unei interpretări optimiste a societății, a statului și a istoriei. Din punctul lui de vedere, istoria universală are un sens precis, al cărei vârf era Prusia acelor vremuri, în timp ce el se putea simți vârful filosofiei, fiindcă era cel care captase dezvoltarea triumfală

a evenimentelor și a ideilor. Problema era expusă cu argumentații subtile și complexe, dar acesta era conceptul de bază, și aveai cu ce să te mândrești. Hegel aborda un limbaj criptic și opac ca să-și exprime conceptele obscure care, totuși, primeau din partea publicului un larg consimțământ, chiar dacă ne-am putea întreba până la ce punct publicul înțelegea acele filigrane idealiste: de exemplu, în ce mod se exteriorizează în istoria universală un spirit absolut ca să-și atingă autorealizarea și autoînțelegerea. Oricum ar fi stat lucrurile, Hegel găsisse o formulă de succes, un *leitmotiv* care avea succes și un public care îl aplauda. Și nu numai atât: statul prusac îl promova în ierarhia universitară națională pentru că mesajul lui, care afirma progresul istoric și social în cadrul unei ordini și respectând autoritatea, era perfect într-un context istoric atât de frământat (Napoleon cu trupele lui devastase Europa și Prusia, răspândind idealurile Revoluției Franceze și chiar îndrăznind să se proclame împărat). Și Biserica îl susținea pe Hegel fiindcă spiritul său universal nu se ciocnea cu nici unul din punctele importante ale doctrinei sale. În concluzie, Hegel nu putea să ceară mai mult, viața îi surâdea.

Exact la aceeași oră, la câțiva metri distanță, dar într-un alt univers conceptual, un tânăr profesor puțin trecut de treizeci de ani făcea primii pași în cariera universitară. Și putea contempla golul absolut exprimat de băncile goale. Doar cinci studenți avuseseră curiozitatea să asiste la un curs intitulat, trebuie să recunoaștem, cu oarecare pompă, „Filosofie exhaustivă sau doctrină a esenței lumii și a spiritului omenesc“. Doctorul Arthur Schopenhauer își publicase teza cu șapte ani înainte și doar de doi ani opera lui capitală – *Lumea ca voință și reprezentare* care, în concepția autorului, lumina misterul existenței oamenilor și al universului. Însă publicul întârzia să-și dea seama de acea revelație. Cel mai bun bilanț pe care l-a atins în activitatea academică

a fost o prezență foarte scăzută, așa încât în semestrul al doilea al anului de studiu asistența lui s-a limitat la patru persoane: un funcționar, un dentist, un profesor de echitație și un comandant ieșit la pensie. Tânărul filosof nu găsisese formula câștigătoare. Deși își ținușe cursul cu mare entuziasm și încredere și solicitase în mod expres direcțiunii universitare să îi programeze orele în paralel cu cele ale lui Hegel, fiindcă voia să-l distrugă pe cel pe care îl califica drept filofastru, autor al unei „harababuri de neînțeles“, este clar că anul acela a trebuit să se declare învins, cum va continua să o facă și în anii următori când Universitatea din Berlin a continuat să îi anunțe cursurile, fără nici un fel de rezultat. La finalul unui deceniu de indiferență, Schopenhauer a ajuns să renunțe la cariera de profesor și ulterior avea să își arate disprețul față de filosofia universitară. Lumea nu l-a luat deloc în seamă în următorii treizeci de ani și, între timp, filosoful a trăit în anonim fără ca teoriile lui să aibă vreo repercusiune.

Un observator taoist ar fi zis că respectivii doi profesori încarnau Yin și Yang, două principii opuse. Erau multe elemente ce separau succesul hegelian de insuccesul schopenhauerian. Hegel vorbea despre o istorie care avea un sens și o finalitate care putea fi înțeleasă datorită conceptelor filosofice pe care le ilustra în cărțile și în prelegerile sale. Ce oferea filosoful aspirant care intenționa să-l detroneze? Exact contrariul: afirma că istoria este lipsită de sens, comparând-o cu un spectacol grotesc de commedia dell'arte în care unele personaje recurente – Arlechin, Pantalone, soldatul fanfaron – puneau în scenă invariabil a nu știu câta reprezentație tragicomică fără vreo îmbunătățire sau progres, cu variații modeste ale subiectului și ale decorului pe care ele însele nu le cunoșteau; o compara și cu un caleidoscop care înfățișa forme diferite la fiecare rotație, însă mereu cu aceleași bucățele de sticlă. Cu siguranță concepția lui despre istorie

nu era comercială: cu cea mai pesimistă metafizică pe care o minte europeană fusese în stare să o conceapă vreodată susținea că lumea pe care o vedem și în care trăim, plecând de la trupul și dorința noastră cea mai intimă până la granița extremă a universului, este manifestarea dureroasă a unei forțe sau energii cosmice oarbe pe care el o numea „voință“, veșnic jinduitoare, etern nemulțumită. Voința apărea la indivizii căzuți pradă acestei forțe devastatoare și insațiabile, dar și în toate fenomenele naturale, în copaci, în animale și chiar în pietre. Explica faptul că existența umană e un pendul în oscilație între polii durerii și ai plictiselii, și unul, și celălalt la fel de insuportabil. Recomanda să înveți să renunți și să-ți înfrânezi dorințele ca să poți atinge o stare de seninătate și de indiferență – după ce se îmbibase cu principiile hinduismului și budismului –, considerând compasiunea singura relație pozitivă posibilă între oameni; prietenia și dragostea erau himere, aspirații irealizabile: cei care le căutau erau ca porcii spinoși care, într-o noapte rece, se strâng unul în altul ca să se încălzească, înțepându-și reciproc trupurile cu spinii lor. Singura fericire pe care o puteau atinge ființele omenesti era de natură negativă: absența suferinței, dorinței și plictiselii. Ca să fie înțelese acest adevăr amar trebuia corectată „greșeala înăscută“ prin excelență: credința că am venit pe lumea asta ca să fim fericiți. Nu doar că înduram toate suferințele fizice și morale imaginabile, dar eram și victime ale unei înșelăciuni: subiectul, în afară de faptul că socotea că se află aici ca să fie fericit, credea și că este stăpân pe viața lui, când, de fapt, era o marionetă mișcată de această voință universală insațiabilă. Mai mult, nu era decât un simplu mijloc pe care specia îl folosea ca să perpetueze: când se simțea îndrăgostit în adâncul sufletului, când îi clocotea sângele în vine, în realitate natura îl împingea la procreare spre a-și garanta astfel propria supraviețuire, spre care fiecare individ

În parte era împins fără să știe. În stupida ignoranță de sine, omul ignora și că ființa lui individuală se afla într-un vis care, încheindu-se, i-ar fi făcut să dispară singularitatea înșelătoare. Continuând să nu cunoască toate aceste adevăruri și să fie vehiculul unei dorințe de nestăpânit, omul seamănă cu un hamster care învârte gâfâind roata cuștii sale fără să înainteze nici măcar un centimetru, în ciuda efortului. Nu, Schopenhauer nu găsisese formula câștigătoare. Nu a avut succes la universitate și e puțin probabil ca azi cineva să-l angajeze *coach* la un curs de motivație, participare dinamică și sinergie de afaceri, ori ca să-și depășească limitele personale.

Arthur Schopenhauer (1788–1860) nu era ceea ce azi s-ar numi o persoană jovială. Degeaba s-ar căuta printre adnotările acelor care l-au cunoscut un rând în care să fie prezentat într-o lumină favorabilă sau cel puțin neutră. Personajul care reiese din ansamblul scrierilor sale și ale contemporanilor e caracterizat de trăsături de obicei prea puțin de apreciat: supărăcios, antisocial, arogant și orgolios, încrezut și vanitos, agresiv, furios, irascibil, misogin și mizantrop, în război cu aproape toată lumea cu care a avut relații. S-a luat la hartă toată viața cu tagma filosofilor. Când se enerva pe pudelul său îl insulta numindu-l „om“. Era un conservator în cel mai strict sens al cuvântului, adică voia să păstreze banii moșteniți de la tatăl lui care îi permiteau să trăiască *pentru*, nu *din* filosofie (spre deosebire de Hegel). În timpul revoluției burgheze din 1848, când oamenii au coborât în stradă să ceară Vechiului Regim libertate de expresie și de adunare, precum și reforme economice, soldaților însărcinați să reprime o manifestație le-a oferit loc la ferestrele casei de unde puteau să tragă și chiar binoclul său de teatru ca să corecteze tirul; în testament a lăsat o parte din avere soldaților invalizi care îl apăraseră în acele zile și o altă parte orfanilor rămași de

pe urma celor morți. Aversiunea lui față de reformatorii sociali pe care îi considera o amenințare la situația lui înstărită era atât de violentă încât a fost expulzat din cel mai tradiționalist restaurant din Hamburg. Și aceasta nu a fost singura ocazie în care s-a aflat în centrul atenției publice: tânăr fiind, într-o călătorie în Italia, artiștii care se adunau la Caffè Greco din Roma nu l-au lăsat să intre pentru că nu-i suportau invectivele și firea certăreață. Editorul care i-a publicat cărțile a ajuns să nu-i mai răspundă la scrisori după ce a fost incriminat, insultat și acuzat; cei care i-au urmat semnau scrisorile cu un glacial „Direcțiunea” când trebuiau să comunice cu Schopenhauer, astfel încât să se știe bine că nu exista între ei nici un fel de relație personală ori de stimă. Cititorii pot simți pe propria piele sarcasmul acid și coroziv al autorului care, în prologul de la *Lumea ca voință și reprezentare* (unul dintre cele mai puțin comerciale prologuri din istorie), afirmă fără ocolișuri că, cel mai probabil, ei nu vor înțelege nimic din tratat pentru că nu se ridică la înălțimea lui intelectuală, că nu întotdeauna e din vina cărții dacă, atunci când te lovești peste frunte cu ea, țeasta sună a gol, și să nu le pară rău de banii pe care i-au cheltuit, având în vedere că, prin supracoperta sa elegantă, cartea o să dea foarte bine în camera amantei. Cu toate acestea, dacă unul dintre cititori va ajunge să aprecieze doctrina lui Schopenhauer și o va aprofunda într-atât încât să înțeleagă lumea ca voință și reprezentare, nu va putea uita însemnarea: „Faptul că viermii îmi vor roade trupul e un gând pe care îl pot suporta. Dar că profesorii universitari or să-mi roadă filosofia e un gând care mă cutremură!”

A trecut complet neobservat și ignorat până după vârsta de șaizeci de ani, trăind din salariu și ducând o viață singuratică, fără să se căsătorească vreodată, convins de valoarea ideilor lui și de faptul că, mai devreme sau mai târziu, omenirea (sau partea

demnă a omenirii) va ajunge să le accepte. Începând din 1855 lucrurile s-au schimbat și a avut mare succes, chiar dacă nu cu cartea fundamentală scrisă cu trei decenii înainte, ci cu o versiune mai puțin complicată (și mai acceptabilă) a pesimismului său metafizic, o viziune atenuată atât la nivel intelectual, cât și la nivel moral: cum o numea el, o „filosofie pentru lume“, o colecție de reflecții etice pentru a supraviețui și a trece în cel mai bun mod posibil peste valea asta de lacrimi. În ultimii patru ani de viață s-a bucurat de faimă și de recunoaștere, un succes pe care l-a primit cu enormă plăcere, precum și de o serie de admiratori docili care îl idolatrizau.

Departate de a practica moderația și renunțarea pe care le recomandă ca demers etic, Schopenhauer îndrăgea mâncarea bună, fuma trabucuri scumpe și era pasionat de concertele (îl iubea pe Rossini, dar și pe Mozart), de opere lirice și de teatru. În tinerețe și la maturitate a avut mai multe relații sentimentale. Judeca relațiile umane pe verticală, în termeni de supunere și de admirație în care, bineînțeles, el ocupa poziția dominantă. Doar în copilărie și în prima tinerețe a cunoscut prietenia.

*

În cazul lui Schopenhauer (ca și în cel al lui Nietzsche și Kierkegaard) nu-i posibil și nici recomandabil să îi iei în considerare ideile fără să ții cont de personalitatea care le-a conceput, dată fiind intensă umanitatea a operei sale. În plus, Schopenhauer atribuie caracterului omului o poziție foarte importantă în ansamblul doctrinei sale. S-a spus deja că, după părerea lui, lumea este manifestarea unei forțe sau a unei energii universale care se obiectivează și se exprimă în toți subiecții. Această manifestare deține o succesiune de trepte ale ființei, articulate în funcție de complexitate, în sens ascendent, de la mai puțin

complicat (anorganicul: o piatră) la mai complicat. Vârful acestei ierarhii este ocupat de caracterul ființelor umane: fiecare caracter individual al fiecărui om este o expresie unică și la care nu se poate renunța a forței, spre deosebire de ce se întâmplă cu animalele, la care nu există un caracter individual, în sensul că individul nu se deosebește de specie. Fiecare caracter uman este ceva fix și atemporal, care nu se modifică și nici nu se transformă în funcție de circumstanțe, nici odată cu trecerea timpului.* Dacă un caracter idiosincratic își dezvăluie această forță, este neapărat necesar să se dea atenție aceluși om care a avut această concepție, fiindcă ne va arăta esențialul forței care se exprimă în el.

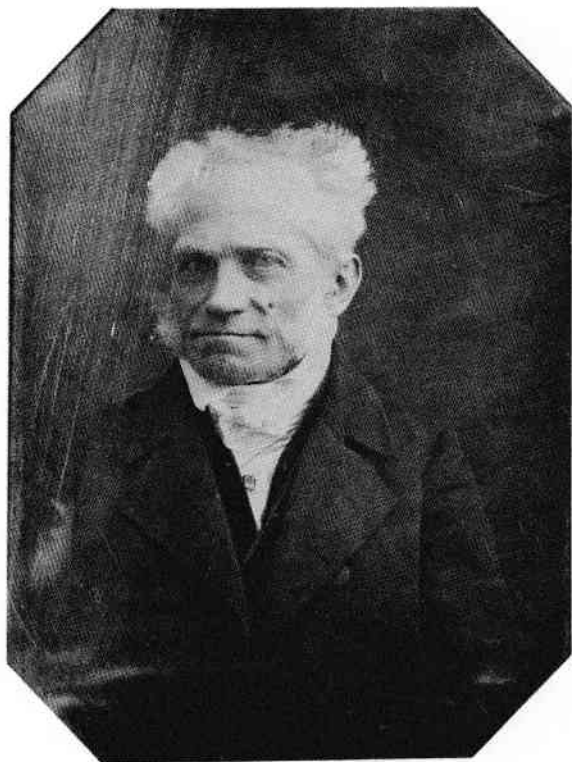
Există și altceva, un aspect substanțial. Citirea repetată a *Lumii ca voință și reprezentare* îi dezvăluie celui care citește liber și cu dispoziția potrivită ceva ce în general ne scapă: bazele teoriei cunoașterii și ale metafizicii autorului ar putea admite o dezvoltare nepesimistă, coerentă cu premisele sale. Partea terifiantă a gândirii sale se datora caracterului autorului, dar nu era singura posibilitate potențială sau embrionară conținută în aceste premise. Ideea nu va fi reluată până în ultimele pagini ale cărții.

„Omenirea a învățat de la mine unele lucruri pe care nu le va uita niciodată“

Într-o conversație cu un elev, cu puțin înainte de a muri, Schopenhauer i-a spus: „Omenirea a învățat de la mine unele lucruri pe care nu le va uita niciodată“. Este adevărat: poate că

.....

* În filmul *Mr. Arkadin – Dosar secret*, Orson Welles citează povestea cu broasca și scorpionul: acesta îi cere broastei să îl lase să se cațere pe spatele ei ca să traverseze râul și ea nu-i permite, temându-se să nu o înțepe cu acul; la care scorpionul răspunde că asta ar fi absurd fiindcă s-ar îneca amândoi și el nu vrea să moară; broasca îl crede, dar, la jumătatea drumului, scorpionul îi dă împunsătura mortală. Broasca îl întrebă de ce a comis acel act sinucigaș și el îi răspunde: „Așa îmi stă în fire“.

Arthur Schopenhauer la maturitate și la bătrânețe. La circa cinci ani înainte de moarte, când își încheiase scrierea operei, filosoful a observat pe neașteptate creșterea unui mare interes față de aceasta. Schopenhauer, care niciodată nu se îndoiește de validitatea gândirii lui, s-a bucurat văzând că în cele din urmă lumea îl descoperise. „Nilul a ajuns la Cairo”, obișnuia el să comenteze.

1846

1852

1859

1859

gândirea lui nu va fi niciodată dominantă nici în universități, nici în societate, și probabil că e mai bine așa, având în vedere că omenirea ar trebui să învețe sfințenia (fapt improbabil) ca să poată trăi fără iluzii și gafe. Dar este întâlnită în unele medii ale gândirii contemporane și, în general, se poate vorbi despre o prezență difuză a ideilor lui în lumea contemporană. Acestea, atât de îndepărtate de linia filosofică dominantă a culturii noastre occidentale, au rămas suspendate în aer ca un lucru cu care nu prea știi ce să faci. Gândirea oficială nu le-a acceptat din cauză că s-au dovedit inadmisibile în bloc, atât fiindcă ar putea submina structura socială, cât și pentru că mulți filosofi au semnalat defecte și incoerențe în doctrina lui metafizică. În același timp, nu s-au putut totuși disipa idei care se perpetuează deoarece conțin adevăruri mult prea profunde ca să fie refuzate. Schopenhauer, alături de Nietzsche, este astăzi printre filosofii cei mai citați. El ne fascinează și ne terorizează imaginația metafizică. Lumea nu a uitat „anumite lucruri“ învățate de la el. Și e posibil să semnalăm principalele motive ale acestei aprecieri prelungite.

Este un mare scriitor. După limbajul ultratehnic al lui Kant și jargonul ermetic al lui Hegel și al altor idealști, proza schopenhaueriană este ca o gură de aer proaspăt, folosind cuvinte și un limbaj expresive. A scris ceva ce va trebui să ne amintim cu toții: „Filosoful adevărat caută mereu lumină și claritate, vrea să fie ca un lac elvețian, capabil cu calmul său să adauge unei mari adâncimi o limpezime care este, mai exact, ceea ce poate revela profunzimea lui“ (RS, § 3). Încheie spunând că limpezimea este buna-credință a filosofilor. Bineînțeles, poate avea un stil limpede fiindcă ideile lui sunt foarte clare. Chiar și în cele mai abstracte părți ale gândirii sale (cele relative la teoria cunoașterii) poate fi plăcut și interesant, se citește cu plăcere, fără efort. Este un artist

al prozei. Cititor pasionat de poezie și de cea mai bună literatură – îi admiră pe Shakespeare, pe Cervantes, pe Goethe, poeții antici –, transformă lectura filosofiei într-o experiență estetică, nu doar într-un efort de receptare a ideilor. Transformă idei foarte abstracte în imagini puternice prin similitudini și metafore, mulțumită cărora cititorul trece imediat de la dimensiunea conceptuală la cea a intuiției poetice, consolidându-le pe amândouă. De aceea, mai mult decât un scriitor pentru filosofi (care în general l-au evitat întru totul), el este gânditorul care fascinează scriitorii (Tolstoi, Mann, Nietzsche, Borges, Beckett) și gânditori geniali (Wittgenstein).

Practică o filosofie personală, existențială. Nu numai Hegel și acoliiți lui ultraraționaliști, ci aproape toți marii gânditori – de la Platon la Spinoza și la mulți alții –, consideră filosofia o disciplină abstractă din care trebuie să se înlăture orice urmă subiectivă de pasiuni și de iraționalitate, fiind de acord că există un adevăr obiectiv, stabil și inaccesibil și că sarcina gânditorului e aceea de a-și pregăti și rafina propriul instrument, rațiunea, pentru a-l afla. Schopenhauer ignoră interzicerea obscenului, iar în reflecțiile lui subliniază aspecte cum ar fi durerea fizică, impulsuri iraționale precum foamea sau dorința sexuală, stări cum ar fi insatisfacția și plictiseala; în fine, îndrăznește să cerceteze aspectele mai puțin elegante ale firii umane. Este primul filosof care consideră iraționalul un aspect substanțial al vieții, nu un lucru ce trebuie desconsiderat sau reprimat pentru a te putea concentra pe chestiuni transcendente esențiale. Într-unul dintre magnificele lui aforisme scrie că filosofia bună apare din viață și cea rea se naște din cărți. Este coerent cu acea percepție care dă importanță maximă și credibilitate intuiției, percepției directe a stărilor inferioare în raport cu demonstrațiile cunoașterii discursive dominante în tradiția filosofică. Evident, își expune filosofia